

**PIETRO DELLA VALLE, OSMANLI
TOPRAKLARINDA BİR İTALYAN GEZGİN
(ROMA 1586 – 1652) PIETRO DELLA VALLE –
ONYEDİNCİ YÜZYILA AİT BİR NOT DEFTERİNİN
İNCELENMESİ**

Nevin Özkan*

Özet

İtalya’da Modena kenti arşivlerinde bulunan ve onyedinci yüzyıl gezgini Pietro Della Valle’ye ait olan bir not defteri, bu bildirinin konusunu oluşturmaktadır. Defter, 1586-1652 yılları arasında yaşayan ve Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Hindistan’a yolculuk eden Roma kökenli şair ve gezgin della Valle’nin ilişki kurduğu çevreler ve ilgilendiği konulara işaret etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Yazarın yaptığı yolculukları anlattığı mektupları ile ‘Divan’ olarak nitelendirilebilecek, şiir ve düz yazılardan oluşan bir yapıtı vardır. Çokdilliliğin hakim olduğu not defteri, gezgininengin kültürü ve bilimsel titizliği konusunda bilgi vermektedir. Not defterinde sözcüklerin kökeni üzerinde duran della Valle, örneklendirme yönteminden sıkça faydalanmış ve olabildiğince kolay anlaşılabilir ifadeler kullanmayı yeğlemiştir.

Yaşadığı yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Hindistan ile ilgili çok değerli bilgileri birinci elden güzel betimlemeler ve önemli ayrıntılar ile nakleden gezginin bu çalışması, onun dil konusundaki kabiliyetini ve bilimsel merakını ortaya koymakta ve onyedinci yüzyılın bu ilginç kişisini farklı bir yönüyle okuyucunun karşısına çıkarmaktadır.

Anahtar sözcükler : Pietro Della Valle, el yazması, divan, Mısır, İran, Doğu, mektuplar

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İtalyan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Riassunto

Pietro Della Valle – Esaminare un quadernetto del XVII. secolo

Un quadernetto trovato negli archivi modenesi appartenente a Pietro Della Valle, noto viaggiatore del XVII. secolo costituisce l'argomento di questo articolo. Scritto da Della Valle che visse tra gli anni 1586 – 1652 e che viaggiò nell'Impero Ottomano, Persia e India il quadernetto è di grande rilievo in quanto accenna agli ambienti contattati dal viaggiatore –poeta romano e ai suoi campi d'interesse.

Della Valle scrisse lettere in cui descrive i suoi viaggi, nonché un 'Divan'. Il quadernetto scritto in tante lingue come l'ottomano, il latino, l'italiano e lo spagnolo dà un'idea giusta dell'ammirevole formazione culturale e della precisione scientifica del suo autore. Della Valle che si soffermò spesso sull'etimologia delle parole nel suo quadernetto, usò esempi e preferì espressioni facilmente comprensibili. Quest'opera riflette informazioni importanti riguardanti il periodo in cui visse il suo autore fornendo descrizioni e dettagli di considerevole importanza al lettore odierno, rilevando un lato rimasto nell'ombra del famoso poeta-viaggiatore.

Parole chiavi : *Pietro Della Valle, manoscritto, divan, Egitto, Iran, Oriente, lettere*

Giriş

Bir genelleme yapacak olursak, 1450 – 1700 yılları arasında kalan süreyi kapsayan Erken Modern dönem seyahatnameleri pek çok açıdan oldukça ilginçtir.

Birçok eleştirmene göre, Rönesans sadece Antik Çağın yeniden keşfi değil, Jakob Burckhardt'ın sözleriyle, dünyanın ve insanın da keşfedildiği dönemdir.

Seyahatname alanı, çok sayıda ve değişik edebi nitelikte yazı örnekleri sağlamakla kalmaz. Kimi zaman son derece işinin ehli bir el tarafından yazılan seyahatname, özellikle onyedinci yüzyılda İtalya Engizisyon Mahkemeleri ve Tridente Konseyinin baskısı altında ezilirken ve insanlar düşüncelerini rahatlıkla dile getiremez, yaratıcılıklarını yazdıkları sayfalara dökemezken, özgün, cesur ve kaliteli yazının ifadesi olarak karşımıza çıkar.

Yaklaşık yedi tür gezi yazısı vardır:

1. 'Portolani' ve pratik anlatımlar tüccarlar gibi, profesyonel yolcuların kullanımı için düzenlenmiştir (aradaki benzerlik ve etkileşimlere rağmen, hacılar düşünülerek hazırlanan dini yolculuk rehberleri ile karıştırılmamalıdır. Günümüzdeki yolculuk rehberlerinin kökeni, bu kitaplara dayanır.) Kullanılan üslup, iş dünyasına yaraşır niteliktedir ve yazılar edebi değerden yoksundur. Yine de, Piri Reis örneğinde gördüğümüz

gibi, çok güzel kitaplar oluştururlar. Bilindiği üzere, Osmanlı amirali Piri Reis, doğu ve batı dünyasını anlatan bir kitap yazmış, anlatımını orta ve güney Amerika'nın haritası ile zenginleştirmiştir. İlginç olan, henüz o tarihte Osmanlıların haritanın gösterdiği yerlere gitmemiş olmasıdır.

2. Diplomatik raporlar ve yazışmalar (çoğunlukla mektuplar)

Diplomatlar, temsil ettikleri hükümete yabancı ülkeler hakkında oldukça ayrıntılı raporlar sunar. Özellikle Venedikliler yaptıkları ilginç gözlemlerin bulunduğu raporları ile ünlüdür. Ayrıca, Venedik Senatosu örneğinde olduğu gibi, politik birimlerin kendi aralarındaki yazışmalar da yabancı ülkelerin anlatımına geniş ölçüde yer vermektedir. Yaklaşık olarak 1500 yılında yapılan Osmanlı-Venedik savaşı hakkında Raniero Speelman'ın (EJOS 2008 sayısında yaymlanacak) makalesi bu tür yazışmalara ait birçok belge taşır¹.

3. Keşif gezilerinin anlatımı Kolomb, Vespucci, Verrazzano gibi büyük kaşifler gezileri ile ilgili raporlar bırakmıştır. Caboto ve Macellan ile Horn Burnu etrafındaki ünlü seyahatinde birlikte olan Pigafetta'dan ise geriye birçok mektup kalmıştır².

4. Tüccarların seyahatleri Genellikle kaşiflerin peşinsıra gidenler, (İngilizce deyişle "trade follows flag" – yani "önce bayrak sonra ticaret" kuralı gereği) tüccarlar olmuştur. Tüccarlar, çoğu kez, Fransızca veya İspanyolca gibi bir yabancı dili, az da olsa, öğrenmiştir ve belirli bir kültüre sahiptir. Bu konuya iyi bir örnek, Francesco Carletti'nin kitabıdır³. Bu kapsamda, ele aldığımız erken modern dönemden önce yaşamış olmakla birlikte, gezi yazısı türünde klasik bir kitap sayılan *Milione* adlı yapıtın yazarı Marco Polo anılmalıdır. Ayrıca, oldukça ilginç, ama özgünlüğü tartışma konusu bazı yazıları⁴ kaleme aldığı varsayılan Jacopo da Ancona da belirtilmelidir.

5. Aydınların, rahiplerin ve misyonerlerin seyahatleri Bu gezi yazıları, Geç Antik döneme ait *Peregrinatio Etherie* gibi, Ha ile ilgili anlatımlara kadar geri gider. Ortaçağda, hem rapor değerinde, hem de çağdaş anlamda seyahat rehberi niteliğine sahip gezi anlatımlarına rastlanır. Rahipler, Ortaçağda başlayarak ve Karşı Reform döneminde etkinliklerini artırarak, özellikle onaltıncı yüzyılın sonu ile onyedinci yüzyıldan itibaren, tüm dünyayı Hristiyan yapma sevdasıyla Afrika'dan Avustralya'ya, Amerika kıtasından Kuzey Avrupa ve Uzak Doğu'ya kadar, birçok ülkeye seyahat

¹ Bu konuda ilginç bir antolojiyi belirtelim: Giovanni Comisso, *Gli ambasciatori veneti 1525-1792*, Longanesi, Milano, 1960.

² Konuya ilişkin kapsamlı bir derlemeyi hatırlamak yerinde olur: Ilaria Luzzana Caraci, *Scopritori e viaggiatori del Cinquecento*, Ricciardi, Milano-Napoli, 1991.

³ F. Carletti, *Ragionamenti del mio viaggio intorno al mondo*, baskıya hazırlayan P. Collo, Einaudi, Torino, 1958.

⁴ Jacob d'Ancona, *The City of Light*, edited and translated by David Selbourne, Little, Brown & co., London, 1997.

eder. Bıraktıkları yazılı kayıtlar ilginçtir, çünkü rahipler iyi eğitim almış kişilerdir; görevleri gereği gittikleri ülkenin dilini genellikle önceden öğrenirler, dolayısıyla o ülkenin kültürü hakkında kısa zamanda sağlıklı bilgi sahibi olurlar⁵.

Bu tür metinler yalnızca Hristiyan yazarlara özgü olmayıp, Arap (ör.İbnî Battuta) ve Yahudi (ör. Tudela'lı Benyamin'in anlatıları) gezginler tarafından da kaleme alınmıştır. Yine de bu yazıların tam olarak nasıl sınıflandırılmaları gerektiğini kesin bir şekilde söylemek zordur.

6. Serüven düşkünlerinin seyahatleri Bu sınıfa giren kitaplar arasında kuşkusuz en önemlilerinden biri, onaltıncı yüzyıl başlarında Arap yarımadasını ziyaret eden Bolonyalı gezgin Ludovico da Vartema tarafından yazılan *Itinerario*'dur. Kutsal Mekke kentine girmeyi başaran yazar, Arap kıyılarındaki küçük kentlerden birinde tutsak edilse de, mahalli idarecinin eşinin kendisine -açık teni yüzünden -aşık olması sayesinde kurtulur.

7. İlk turistlerin seyahatleri Önceki gezgin grupları ile önemli bir toplumsal fark göze çarpar. İlk turistler, genellikle varlıklı kişilerdir ve değişik bir dünyayı tanıma arzusu ile yola çıkarlar. Bu grupta anılması gereken kişi, kuşkusuz ondördüncü yüzyılın büyük lirik şairi Francesco Petrarca'dır. Petrarca, ondördüncü yüzyılın ilk yarısında, Fransa, Güney Hollanda ve İtalya'da seyahatler yapmıştır.

Bu gezginler topluluğunu oldukça ilginç kılan öğelere gelince; Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde yolculuk etmek, büyük riskler taşımaktadır ve gezginlerin yola çıkmalarının temelinde, aslında, önemli dinsel veya ekonomik nedenler değil, bilimsel merak ve ilgi vardır. Ne var ki, katettikleri mesafe arttıkça, bilinmeyen dünyayı görme ve tanıma arzuları da artmış, yaptıkları seyahatler birbirini izlemiştir. Böylesi bir seyahat hakkında ilk yazan kişi, büyük İtalyan şairi Dante'dir. *Cehennem*'de yer alan Ulysses'in şarkısı bu konuya örnek gösterilebilir. İlerideki yıllarda Tennyson'a ilham kaynağı olacak Dante'nin anlatımında, artık iyice yaşlanan Odysseus, adamlarını toplar ve onlara son bir yolculuk yapmayı önerir: bilinen dünyanın sınırlarının ötesine gidilecektir. Odysseus şöyle seslenir, denizcilerine:

“Aslınızı düşünün isterseniz; hayvanlar gibi yaşamak için dünyaya gelmediniz, erdem ve bilgi peşinde koşmak göreviniz”⁶.

Pietro Della Valle, işte bu grupta yer alır. Onunla birlikte Fransız edebiyatının önemli adlarından Montaigne ile Türkiye'ye seyahat eden ve ilginç gezi anılarını kaleme alan İtalyan kontes Caterina di Belgioioso'yu

⁵ Çok sayıda misyoner raporu içeren bir antoloji için bkz: M. Guglielminetti, *Viaggiatori del Seicento*, UTET, Torino, 1967.

⁶ Dante, *İlahi Komedya*, Cehennem, XXVI. kanto, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 258.

sayabiliriz. Della Valle, Türkiye için özel önem taşır, çünkü Osmanlı İmparatorluğuna gelmiş ve ayrıntılı olarak bu gezisini kaleme almıştır. Anlattığı konular hakkında oldukça bilgilidir, ayrıca, Türkçe, Farsça ve Arapça dersleri almıştır. Napolili arkadaşı Mario Schipano'ya gittiği ülkelerden birçok mektup yazmış, gezilerini anlatmış, mektupların özgün metnini ise ileride yayımlamak üzere saklamıştır. Nitekim bu yazılardan oluşan *Lettere* ("Mektuplar") onyedinci yüzyıl edebiyatının en çok beğenilen eserleri arasında yer alacaktır.

Şimdi, öncelikle Pietro Della Valle'nin seyahatlerini kronolojik bir düzen içinde inceleyelim, ardından "Mektuplar" hakkında gerekli bazı bilgilere değinelim. Konuşmamızın sonunda ise, eylül 1999'da Modena kenti Este Kütüphanesi'nde bulduğumuz, yazara ait iki el yazmasından söz edelim.

Pietro Della Valle'nin Yaşamı ve Seyahatleri

8 Haziran 1614 tarihinde Della Valle, yanında Tommaso ve Lorenzo adındaki iki hizmetkârı, Giovanni adını yakıştırdığı bir Hollandalı ressam ve Rahip Andrea ile, ufak bir Venedik kadirgasına binerek, Venedik'ten ayrılır. Korfu, Zante, Sakız ve Gökçeada'dan geçerek Anadolu kıyılarına ulaşır. Buradan, daha küçük gemiler vasıtasıyla İstanbul'a doğru yola çıkar ve 15 Ağustos 1614 tarihinde kente varır. O sırada I. Ahmet Padişah, Öküz Mehmet Paşa ise sadrazamdır. Yaklaşık bir yıl sonra, 2 Eylül 1615 tarihinde yeniden yola çıkar. Bu kez hedefi, İskenderiye'dir. Yolculuğu sırasında Sakız, Kos ve Rodos'a uğrar. Mısır'da Kahire yönünde, Nil nehrinden yukarı doğru seyreder; Piramitler'i ziyaret eder, Keops Piramidi'ne adını kazır, çölde mumya arayışına koyulur ve bulduğu iki mumyayı palmiye yapraklarına sararak İtalya'ya getirir. 1728 yılında Dresden Belediyesi tarafından satın alınan ve bir erkekle bir kadına ait olduğu belirtilen mumyalar, günümüzde Dresden Sanat Müzesi'nin Mısır Bölümü'nde sergilenmektedir. Daha sonra Sina çölünü aşarak Kutsal Topraklara ulaşır. Yolculuğunun esas amacı, Kudüs'e gitmektir. Kudüs'ten Şam ve Halep'e seyahat eder. Gezgin bu noktada, bir daha İstanbul'a dönmemeye ve Doğu'ya seyahat etmeye karar verir. 20 Ekim 1616 tarihinde Bağdat'a varır. Burada Sitti Maani Gioerida ile tanışır ve kısa süre sonra Mardinli Hristiyan bir aileden gelmekte olan bu hanımla evlenir. Yeni evli çift, İran Safevi Devleti ile savaşa hazırlanan Osmanlı İmparatorluğu'ndan gitmeye karar verir. Elimizdeki bilgilere bakılırsa, Della Valle Batı için tehlikeli gördüğü, dolayısıyla hem dilini hem kültürünü tanımak için çaba sarfettiği Osmanlı İmparatorluğu'ndan ziyade, İran Safevi Devleti'ne kendini yakın hissetmiştir. Modena kenti Este Kütüphanesi'nde 1999 Eylülünde bulduğumuz ve edebi niteliklerinden ötürü *Divan* olarak adlandırdığımız el yazması kitabının birçok bölümünde yazar bu konudaki duygu ve düşüncelerini açıkça dile getirmiştir. Bu tavır, Osmanlı dünyasına ilişkin

birçok olumlu betimlemesi ve gözlemi ile ters düşer gibi görünse de, Batı'nın onyedinci yüzyılda Osmanlı'ya nasıl baktığını ortaya koyan önemli bir belge niteliği kazandırır, esere. Nitekim Padişah, İran Safevi Devleti'ne karşı 25.000 kişilik bir ordu topladığında İstanbul'dadır ve Osmanlı ordu düzeni ile disiplinine hayran kaldığını belirtmeden edemez. Ayrıca Venedik elçisi ile karış karış dolaştığı İstanbul'u 'yeryüzünün en güzel kentlerinden biri' olarak niteler. Della Valle dostluk kurduğu Venedik elçisine Padişah tarafından kabulü sırasında eşlik etmiştir.

Uyumlu bir yapısı ve taklit yeteneği olan Della Valle, kendisi de belirttiği üzere, genellikle gittiği ülkenin örf ve adetlerine göre giyinir, yaşam tarzını o kent veya ülkeye uydurur; sınırı aşması gerektiğinde, rahatlıkla kılık değiştirdiği gibi, konuştuğu dili de değiştirir. İşte bu konuda *Divan*'da yer alan kendi sözleri:

*Hayret uyandıran bir şekilde yüzüm değişir; yüzümle birlikte,
istediğim zaman, istediğim gibi sesim ve konuşmam da: ve o kadar
değişir ki beni [...], Araplar Arap, Persler Pers [...] sanır [...]⁷*

Ocak 1617 tarihinde yeni evli çift İran Safevi Devleti'ne ulaşır ve İsfahan'a gider. Della Valle, Ocak 1623 tarihine kadar bu topraklarda kalacak ve Şah Abbas'a danışmanı olmayı teklif edecektir. Teklif memnuniyetle karşılanınca gezgin, Şah'ın yakın çevresine kabul edilir. Abbas onun engin bilgisi ve kültüründen yararlanır, hatta, dostane bir tavırla kendisini av partilerine katılmaya bile davet eder.

Della Valle'nin politik görüşlerine gelince; gezgine göre İran Safevi Devleti'nin hükümdarı I. Abbas yalnızca Osmanlıların savaş girişimlerini bertaraf edecek güç ve kişiliğe sahip değildir; Batılılar için, din açısından da, son derece uygun bir müttefiktir. Bu noktada, *Divan*'da Şah Abbas'ın dinsel hoşgörüsü ile ilgili birçok bölüm bulunduğunu söylemek, yerinde olur. El yazması eserde Della Valle'nin Şah Abbas'ı öven ve ona sağlıklı, uzun bir ömür dileyen şükran hisleri ile dolu ifadelerinde Doğu dünyasına özgü kalıplar kullanması, esere ilginç bir özellik daha katar. Ayrıca gezginin *Divan*'da, tarih ve yer belirterek Şah Abbas ile bulunduğu mekanları ve nasıl bir havanın hüküm sürdüğünü ayrıntılı olarak yazması, esere tarihsel belge niteliği kazandırır. Bu konuya bir örnek vermek yerinde olacaktır:

1618 yılında, Şah Abbas ile çok büyük ve yeni bir kent olan Ferhadabad'da
bulunduğum sırada [...] biz, Pers Krallığı'na doğru gelen Türklerin muazzam
ordusuna karşı koymaya hazırlanırken [...]

Della Valle'nin yukarıdaki sözlerinden anlaşıldığı üzere, politik açıdan İran Safevi Devleti'nin yanında durduğu çok açıktır.

⁷ Tüm alıntılar için R. Speelman, "Uno sconosciuto 'West-Östlicher Divan' di Pietro Della Valle", *Electronic Journal of Oriental Studies (EJOS)* 2002, Sayı 6, s. 1- 30.

1622 yılında Della Valle'nin yaşamı üzücü bir olayla sarsılır: düşük yapan Sitti Maani Mina limanında 30 Aralıkta vefat eder. Gezgin – yazar bu hazin olay gerçekleşmeden önce Mina limanından hareket ederek Hindistan'a varmayı planlamıştır. Çiftin esas niyeti, Hindistan'da seyahatlerini noktalayıp, oradan bir İngiliz veya Portekiz ticaret gemisi ile İtalya'ya geri dönmektir. Ancak eşi ile çocuğunun ölümü, Della Valle'yi büyük acılara boğmuş, kısa süre önce yitirdiği görümcesi ve eşi ile ilgili duygularını *Divan*'da İtalyan edebiyat geleneği gereği, süslü bir dille kaleme almıştır. Bu noktada, gezgin yazarın samimiyetinden kuşku duymamak, yerinde olur.

Divan olarak adlandırageldiğimiz eserinden anlaşıldığı üzere, Dante ve Petrarca'yı kendisine örnek alırcasına Della Valle, karısının ölümünden önce ve sonra, 36'şar sone yazar. Kendi sözleriyle ifade ettiği gibi, 'ebru' olarak bildiğimiz sanatla kapağı hazırlanan bir kitapta bu şiirleri biraraya getirir. Günümüz Floransa'sında iyi bilinen ve süsleme sanatı alanında sıkça uygulanan ebru sanatı, büyük olasılıkla Della Valle'nin yaşadığı dönemde İtalya'da henüz tanınmamaktadır, çünkü yazar onu anlatmak için uzun ve dolaylı ifadeler kullanmak zorunda kalır, hatta bulut veya dalgaları andırdığını belirtmek suretiyle açıklamalar yapar. Böylece, kahve ve şerbetin yanı sıra, ebru sanatını da Della Valle'nin Avrupa'ya tanıtmış olduğunu varsaymak, yanlış olmayacaktır.

Della Valle Hindistan'a giden bir gemi bulabilmek için 19 Ocak 1623 tarihini beklemek zorunda kalacaktır. Eşinin naaşı ile yola çıkan yazar, yaklaşık iki yıl Hindistan ve bugünkü Pakistan'da yolculuk ettikten sonra, 16 Kasım 1624 tarihinde İtalya'ya doğru yola çıkar. Muskat, Halep, Kıbrıs, Malta, Sicilya ve Napoli üzerinden 28 Mart 1626 tarihinde Roma'ya varır.

Sitti Maani Roma'da Santa Maria in Aracoeli kilisesindeki aile mezarlığına defnedilir. Della Valle daha sonra yine evlenir ve dokuz çocuğu dünyaya gelir.

Le Lettere ("Mektuplar")

Kitap Osmanlı İmparatorluğu, İran Safevi Devleti ve Hindistan'ın anlatıldığı üç bölümden oluşur. İkinci bölüm belki de en ilginç olandır. Della Valle, kendisi gibi kültürlü ve Doğu'ya ilgi duyan dostu Mario Schipano'ya toplam 12 yıl süren seyahatleri boyunca Osmanlı İmparatorluğu'ndan 10, İran Safevi Devleti'nden 18 ve Hindistan'dan 8 mektup yollamıştır. Roma'da Mascardi yayınevi 1650 ile 1663 yılları arasında mektupları yayımlar. Onyedinci yüzyıl ortalarında Barok hakimiyeti altındaki edebiyat dünyasında Della Valle'nin macera dolu eseri, kuşkusuz hoş bir rüzgar gibi eser, gerek İtalyan gerek diğer Avrupalı okuyucunun büyük ilgi ve beğenisi ile karşılaşır.

"Mektuplar" ondokuzuncu yüzyılda, İngiltere'de bir kez daha gözden geçirilerek basılır (Brighton 1843). Kitabın İran Safevi Devleti ile ilgili ikinci bölümü ise 1970'lerde yeniden yayımlanır. Yaklaşık yüz yıl sonra, Floransa'da Sansoni yayınevi Della Valle'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan yazdığı 7 mektubu *Viaggio in Levante* ("Doğu'ya Yolculuk") adıyla 1942 tarihinde basar. Ardından, 1972 yılında Roma'da Devlet Poligrafi Enstitüsü, gezginin mektuplarının bir bölümünü *Lettere dalla Persia* ("Iran'dan Mektuplar") adıyla yayımlar. 1989 yılında ise Hutchinson yayınevi Londra'da *The pilgrim: the travels of Pietro Della Valle* ("Hacı: 'Pietro Della Valle'nin Seyahatleri") adıyla yazarın gezi yazılarının büyük bir bölümünü okuyucu ile buluşturur. Bilindiği kadarıyla, Della Valle'ye ilişkin İtalya'da yapılan en son yayınlar, iki adettir: ilki, Roma'da Città Nuova yayınevi tarafından 2001 yılında gerçekleştirilir ve *La porta dell'Oriente – lettere di Pietro Della Valle – Istanbul 1614* ("Doğu'nun Kapısı – Pietro Della Valle'nin Mektupları- Istanbul 1614") adını taşır; diğeri ise Torino'da 2004 yılında Silvio Zamorani tarafından gerçekleştirilir ve *Pietro Della Valle, 'Abbas re di Persia – un patrizio romano alla corte dello sciah nel primo '600'* ("Pietro Della Valle, 'Iran Şahı Abbas – Onyedinci Yüzyıl Başlarında Şahın Sarayında Bir Romalı Çelebi'") adını taşır.

Yakın Zamana Ait Buluşlar

İtalya'nın Modena kentinde Este Üniversite Kütüphanesi'nde bulduğumuz Della Valle'ye ait iki el yazması eser, bizi oldukça heyecanlandırmıştır. Bunlardan ilki, 67 sayfadan oluşur ve bir not defteri⁸ olarak nitelendirilebilir. İkincisi ise, edebi bir değerlendirme sonucu 'Divan'⁹ olarak adlandırıldığımız, şiir ve düz yazıdan oluşan 41 sayfalık kısa bir eserdir.

Not defteri (*Raccolta delle voci persiane-* "Farsça Sözcükler Derlemesi"), dil öğrenimine yeni başlamış bir kişiye özgü üsluba sahiptir. Türkçe, Arapça veya Fars dilinde Arap harfleri ile yazılmış sözcüklerin Latin harfleri ile yazılmış İtalyanca (bazen İspanyolca ve/veya Latince) açıklamalarını kapsar. Büyük olasılıkla Della Valle, ilk kez bir sözcüğü duyduğunda veya bir sözcüğü önemli bulduğunda hemen not almış, sonra da anlamını araştırmıştır. Elimizdeki belgelerden yola çıkarak, birçok dil bildiği ve dil bilgisinin kuvvetli olduğu anlaşılan yazarın, aldığı mektup ve davetiyeleri sözcüklerin kökeni, cümle yapısı ve genel gramer kuralları açısından inceleyerek, kendisine kişisel bir sözlük yaratmak istediğini varsaymak, sanırız yanlış olmaz. Not defterinde zaman zaman Latin alfabesi ile açıklamaların bulunmadığı göze çarpar: kuşkusuz bazen yazar çok hızlı not almak zorunda kalmış, kaydettiği sözcüklerin araştırmasını sonraya bırakması gerekmiştir. Belki de Arapça, Farsça ve Türkçe ile o denli aşinalık

⁸ özgün metin için bkz : Este Üniversite Kütüphanesi (Fondo Campori 697= y.6.3.3).

⁹ özgün metin için bkz : Este Üniversite Kütüphanesi (Fondo Campori 693= y.6.2.2).

kazanmıştır ki, artık kendi dilinde sözcükleri açıklamak üzere not düşmek gereğini duymamıştır. Kültürel kavramları belirten sözcükleri ayrıntılı biçimde anlatması ve eserin bütününde okuyucu ile adeta konuşuyormuş gibi olması, not defterini ileride yayımlamak üzere yazdığı izlenimini yaratan ilginç bir noktadır. Mektuplarda da bilinçli tutuma rastlanır. Della Valle, kendi sözleriyle ifade ettiği gibi, ‘evrenin büyük tiyatrosu’nda tanınmak, engin kültürü ve seyahatleri ile hakettiği üne kavuşmak istemiştir.

Not defterinden anlaşıldığı üzere, Della Valle’nin Raphel adında bir hocası olmuştur. İbranice, Arapça ve Farsça da bilen hocası bir dönem ders yapmak yerine kendi işleri ile ilgilenmiş, bu durum gezgin yazarı çok üzmüştür. Nitekim hocası yeniden ders vermeye başladığında, Della Valle büyük çaba ve istekle çalışmaya sarıldığını belirtmeden edemez. Yazarın kendisine zor gelen bazı sözcükleri hocasına sorduğu ve onun verdiği açıklamaları not defterine kaydettiği dikkati çeker. Raphel dil öğretimi için ilahiler içeren dua kitapları ve resmi mektupların yanısıra, davetiyeler de kullanmış, bugün de uygulanan bir izlekle gerek resmi gerek güncel dili öğrencisine öğretmeye çalışmıştır.

Not defteri ne yazık ki elimize bütün olarak ulaşamamıştır. Sayfa 63 ile başlar ve sayfa 195 ile son bulur. Della Valle verdiği açıklamaları veya örnekleri bazen yarım bırakmıştır; buradan çıkarılabilecek sonuç, not tuttukten bir süre sonra yazdıklarını yeniden okumak ve değerlendirmek, gerekiyorsa ilaveler veya düzeltmeler yapmak arzusunda olduğudur. İspanyolca, Fransızca, Latince, Yunanca gibi birçok dili iyi bilen yazarın bu titiz ve bilimsel yaklaşımını kanıtlayan önemli ögelere rastlanır. Not defterinde, verdiği bilgilerden emin olmadığı zamanlar gezgin-yazar ‘sanırım’ veya ‘bana öyle geliyor ki’ ifadelerini kullanır. Bazen derste kullanılan malzeme hakkında ayrıntılı bilgi verir. Della Valle, kağıdın sol tarafına Arap harfleriyle yazdığı sözcüğün önce kökenini, sonra isim, sıfat veya fiil olduğunu belirtmeye, gerekli görüyorsa örnekler vermeye özen gösterir. Derste kullanılan didaktik malzemeyi bir önceki ve bir sonrakilerden bir çizgi, bazen bir de sayı ile ayırır. Bağlaçlar ve zaman gösteren ifadeler, not defterinde sıklıkla rastlanan öğelerdir. Bu hâliyle el yazması, yalnızca bir kişinin, yani yazarın not defteri olmaktan çıkar ve Doğu dünyasını merak eden geniş bir okuyucu kitlesi için hazırlanmış bir eser niteliği kazanır. Ayrıca, yazarın olağanüstü dil öğrenme yeteneği bu çalışma ile kolayca ortaya çıkar.

Tüm bu özellikleri, Della Valle’yi alışılagelen çizgideki bir gezginden çok daha fazla nitelikleri olan, değerli bir araştırmacı-yazar kılar. Utrecht ve Leiden Üniversitelerinde Türk Dili ve Edebiyatı dersleri veren Doç. Dr. Hans Theunissen ve Uludağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Hatice Şahin ile söz konusu not defteri üzerinde çalışmalarımız devam etmektedir.

Bulduğumuz ikinci el yazması belge, daha büyük edebi değere sahiptir. Konuşmamızda daha önce değindiğimiz gibi, ‘Divan’ geleneğinde

görüldüğü üzere, çok sayıda şiir ve şiirleri yorumlayıcı özellikteki düz yazılardan oluşur. Kişisel bir derlemedir. İtalyan edebiyatında Dante'nin "Yeni Hayat"ı ile başlayan ve kısa zamanda büyük beğeni kazanan bir türdür. Arap edebiyatındaki 'Divan' geleneğine dayandığı için eseri tüm konuşmamız boyunca bu ad ile nitelendirdik.¹⁰ Not defterinde olduğu üzere, *Divan*'da da Latince, İtalyanca, İspanyolca, Arapça, Farsça, Türkçe gibi birçok dil kullanıldığı hemen göze çarpar. Ayrıca eserde, soneler, kasideler, altılık dizeler, sanat nesri, ve nükteli kısa şiirler olduğu dikkati çeker.

Divan'da yer alan ve Türkçe kaleme alınmış olan şiir, Della Valle'nin üslup kaygısı ve titizliğinin güzel bir göstergesidir:

1617 yılında, İsfahan'da / yukarıda belirtilen Giseridia Tacı sonelerinin
yanısıra/ Türk İlham Perileri ile de/ ilk kez böyle şakalaşmaya başladım:

Şiirin çevirisi:

(1)

*Del pastor figlia sua
Dell'occhio mio luce sua
Vieni, fermati qui
Dell'ombra nel sotto suo*

(2)

*Quivi (è) fresca
Ombra, e fontana
Chiara distilla,
Quivi rosaio,*

(3)

*Maravigliosi gridi
Rossignuol cominciante
Noi giaceremo
Insieme dormiremo*

(4)

*Adesso (è) tempo
Che tu (se') giovane
Quando vecchia sarai
Amante non troverai*

Şiirin fonetik yazılışı:

(1)

*Ciupàn khizì
Ghiozùm nurì
Ghiel, dur bundà
Ghiulghiè altundà*

(2)

*Bundà tazè
Ghiulghè, v<e> cescmè
Safie acàr
Bundà ghiulzàr*

(3)

*Ageb ifgàn
Bulbùl basclàn
Biz iatalùm
Bile uialùm*

(4)

*Scemdi zemàn
Chi sen giuàn
Haciàn cogià sen
Ascic bulmàsen*

Görüşlerine başvurduğumuz Divan Şiiri uzmanları, el yazması eserde yer alan şiirin başka bir şairden alıntı değil, özgün olduğunu bildirmiştir. Böylesi bir kültür adamı söz konusu iken, aksi zaten çok düşük bir olasılıktır. Pietro Della Valle, akademik anlamda edebi eğitim almış, şiir yazma konusunda deneyimli bir kişidir. Şiir yazımında özgünlük ve

¹⁰ bkz. Raniero Speelman, a.g.e.

kişiliklilik denince, akla Barok veya Divan edebiyatı anlayışındaki kavramlar gelmemelidir. Osmanlı Sarayı'nda Padişahlar ve üst düzey yöneticiler çoğu kez şiir yazma alışkanlığına sahiptir. Dolayısıyla, Doğu ve Batı arasında - bu anlamda - çok büyük bir fark bulunduğu söylenemez. Della Valle bir çoban kızına duyduğu aşkı yazarken, Antik Çağ'a kadar uzanan bir şiir konusunu dönemin Türkçesi ile aktarır. Aynı tekniği Farsça bir sone yazarken de kullanmıştır. İlginç bir nokta, Türkçe ve Farsça ile yazdığı şiirlerin İtalyanca çevirilerini şiirin hemen yanına kendisinin yazmış olmasıdır. Birçok kültürün oluşturduğu bu merak uyandıran, renkli pota, *Divan*'ın en önemli öğelerinden biridir, kuşkusuz.

Not defterinde olduğu gibi, bu eserde de okuyucuyu etkileyen bir başka öğe, eserin sanki yayımlanmak amacıyla yazılmış olduğu izlenimi uyandırmasıdır. Gezgin, el yazmasında yer alan çeşitli şiirler hakkında ayrıntılı bilgi vererek, nerede, ne zaman, niçin yazılmış olduklarını açıklar ve yaşamı ile ilişkilendirir. Aynı zamanda, üslupsal nitelikte birçok düzeltmeye yer verir. Della Valle'nin el yazısı çoğunlukla okunaklıdır ve kolayca anlaşılan ifadelerle doludur.

Divan, gezginin seyahate çıkması ile başlar ve 1622 yılında, yani Della Valle İran Safevi Devleti'nden ayrılmadan bir yıl önce sona erer. Genellikle 39 dizeden oluşan ve katı kurallara uyularak yazılan altılık dizelerin ilk bölümünde eserin birdenbire bittiği göz önüne alınırsa, özgün hâlinin çok daha kapsamlı olduğunu varsaymak, yanlış olmaz.

Kitabın Modena arşivlerine nasıl ulaştığı, kesin olarak bilinmemektedir: Modena, 1859 yılında İtalyan Birliği'ne katılınca dek, bağımsız bir Dükalıktır. Tarihi, onaltıncı yüzyılın son yıllarına değin Ferrara Dükalığı'nın ait olduğu Este ailesi ile ilişkilendirilerek, birlikte anılır. Dolayısıyla, el yazması eserin bir kütüphane görevlisi tarafından satın alındığı veya koleksiyona birisi tarafından bahşedildiği varsayılabilir.

Dileğimiz, el yazmalarının geri kalan bölümlerini İtalya'daki kütüphanelerde bulmak ve, bir anlamda geçmiş ile gelecek, Doğu ile Batı arasında bir köprü kurmayı başaran bu önemli gezgin-yazar hakkındaki araştırmalarımızı tamamlayabilmektir.

Sözlerimizi, Della Valle'nin bu konudaki dizeleriyle bitirmek, yerinde olur:

Ché se ben da lei lontano
Sta il mio corpo in Occidente
Sempre appresso l'è il pensiero,
L'alma e 'l core in Oriente.

Ondan pek uzak olsa da
Bedenim Batı'da
Düşüncelerim, ruhum ve gönlüm
Doğu'da onun yanındadır daima.

The army went along a very long main road, where all the city had flocked together

With me I had nine camels, two good horses and some small donkeys

KAYNAKÇA

ÖZKAN, N., *Nuovi autografi di Pietro Della Valle*, (konferans, Dortmund, 3. Internationale Reinoldustage) Almanya, 2005.

SPEELMAN, R., *Uno sconosciuto “ West-Östlicher Divan’ di Pietro Della Valle”*, in Electronic Journal of Oriental Studies (EJOS), 2002.

SPEELMAN, R., *Pietro Della Valle, a gentleman traveler in the Otoman Empire*, (konferans) Hacettepe Üniveritesi, Ankara, 2004.

PIETRO DELLA VALLE, *Raccolta delle Voci persiane*, Fondo Campori 697-y.6.3.3. (cod.Cart. in quarto, cc. 67), Modena Este Kütüphanesi, İtalya.

BIANCONI, L., *Viaggio in Levante*, Firenze, 1942.

GAETA, F., *Lettere alla Persia*, Istituto Poligrafico dello Stato, İtalya, 1972.

BULL, G., *The Pilgrim: the travels of Pietro Della Valle* (çeviri), Londra, 1989.

COMISSO, G., *Gli ambasciatori venetei 1525-1792*, Longanesi, Milano, 1960.

CARACI, İ.L., *Scopritori e viaggiatori del cinquecento*, Ricciardi, Milano-Napoli, 1991.

CARLETTI, F., *Ragionamenti intorno al mio viaggio nel mondo*, Einaudi, Torino, 1958.

SELBOURNE, D., *The city of light*, Little, Brown+co., Londra, 1997.